

Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2018 / Volume: 6, Issue: 11, January 2018

İNGİLİZLERİN BAKIŞ AÇISINDAN BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDAKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of Developments During Balkan Wars From The British Perspective

Levent YIKICI**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Balkan Savaşları sırasındaki gelişmelerin İngiliz arşiv belgelerine yansımalarının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda farklı kaynaklardan temin edilen gizli olarak tasnif edilmiş İngiliz belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Araştırma bulgularının dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırma neticesinde İngiliz arşiv belgelerinde Balkan Savaşındaki gelişmelerden en çok Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik'in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri hakkında yazışmalara rastlanmıştır. Elde edilen bulgular bu ana temalar etrafında kronolojik olarak sunulurken İngilizlerin söz konusu gelişmeler karşısında takındıkları tutum açıklanmaya ve anlamlandırılmaya gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, İngiliz Arşiv Belgeleri, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

The aim of this research is to evaluate the reflections of the developments during the Balkan Wars to British archive documents. To this end, secretly classified British documents from different sources were examined and the findings were

* Bu makale devam etmekte olan "İngiliz Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları 1912-1913" isimli doktora tezinden çıkarılmıştır. Bahsi geçen tez Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından desteklenmektedir.

** Okutman, Gaziantep Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, leventyikici@yahoo.com

presented to form a meaningful whole. The findings of the research are thought to be important to reveal the British Empire's point of view, which was the superpower of the era, to the Ottoman State. As a result of the research, British archival documents show that most of the developments in the Balkan War were based on the Bulgarians' outstand to the Çatalca line, the invasion of Thessaloniki by the Allied forces and the maritime struggles between the Greeks and the Turks. While the findings were presented chronologically around these main themes, it was endeavored to explain and analyze the British attitude towards the developments which are told

Keywords: Balkan Wars, British Confidential Documents, Great Britain, Russia, Ottoman Empire.

Giriş

XIX. yüzyılın sonları XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı büyük siyasi bunalımlardan biri olan 1912-1913 Balkan Savaşları, arkasından gelecek olan I. Dünya Savaşı'nın bir provasası (!) olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda Balkanlarda uygulanmaya başlanan Şark Meselesi'nin birinci safhası olan Müslüman Türkleri Avrupa'dan göndermek idealinde başarıya ulaştığı ve daha önce pek karşılaşılmayan taktikler barındırdığı için dünya literatürüne yeni terimler kazandırdığı ifade edilebilir. Nitekim İngilizce'de kullanılan "to balkanize" fiili, Fransızca'da kullanılan "balkanisier" ve Almanca'da kullanılan "balkanisieren" fiilleri bir bölgeyi birbirine düşman küçük devletlere bölmek anlamına gelmektedir (Hall,2003). Sömürgeciliğin şekil değiştirip askeri işgallerle bir bölgeyi ele geçirme sürecinde kayıplar vermektense, hedef topraklardaki insanları birbirlerine düşürmek ve yıkılması amaçlanan büyük devlete karşı kullanmak çok daha etkili, risksiz bir strateji olarak benimsenmiş ve XX. yüzyıl boyunca uygulanacak olan bu yeni emperyalist strateji ilk meyvesini Balkan topraklarında vermiştir.

Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin çöküşü anlamını taşıyan Türk tarihindeki en hızlı ve en büyük felaketlerden biridir. XIX. yüzyıl boyunca İngiltere Devleti ile Osmanlı Devleti arasında zaman zaman her iki tarafın çıkarlarına uygun ortaklıklar kurulmuş, zaman zaman da ters düşülen konular olmuştur, ancak 1878 yılında gerçekleşen Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları akabinde İngiltere'nin Osmanlıya karşı tutumu köklü bir şekilde değişmiştir (Baysoy, 2011, s. 56-57). Bu tarihe kadar İngiltere açısından yıkılmasından ziyade zayıf bir güç olarak muhafaza edilip istenildiği zaman istismar edilmesi uygun görülen Osmanlı Devleti artık Rusların bulup geliştirdiği bir söylem ile aynı düzlemde değerlendirilmeye başlanmış; paylaşılması ve yok edilmesi gereken bir "hasta adam" olmuştur. İlerleyen sürecinde kanıtlayacağı üzere İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı değişen tutumu bölge veya zaman sınırlı değil, genel ve kalıcı bir tavidir. Nitekim Cengizer'in (2014, s. 137-170) de işaret ettiği üzere bu politika I. Dünya Savaşı'nda dolaysız olarak Osmanlı Devleti ile askeri bir düşmanlığa dönüşecektir.

Avrupa'nın hızla bloklaştığı XIX. yüzyıl sonunda bilhassa Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar üzerinde bir mücadele içerisinde oldukları bilinmektedir. Rusya'nın tarihsel hedefi olan sıcak denizlere inme politikası, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkların hamisi olmak iddiasıyla Asya ve Avrupa Türkiye'sini sömürgeleştirme çabaları, ayrıca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Güneydoğu Avrupa, Karadeniz ve Ege Denizi'nde etkin olma isteği, Rusya'nın bir yandan Osmanlı Devleti'ni bölgeden çıkarmak bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun adı geçen coğrafyada tutunmasını önleme istekleri bu savaşın kışkırtıcılığında önemli rol oynamıştır (Karal, 1977, s. 68). Bir yandan Panslavizm diğer yandan Cermen yayılcılığı kışkırtıcıları arasında kalan Osmanlı, halklarını ve topraklarını bir arada tutabilmek için Tanzimat'tan beri Osmanlıcılık tezini uygulamaya koymaya çalışırken İngiltere Krallığı'nın eski desteğini arkasına almak umudunun gerçekliğe dönüşmediğini görmüştür. XX. Yüzyılın başlarında iç politikada ve dış politikada yaşadığı büyük siyasi bunalımlar esnasında Osmanlı Devleti emperyal güçlerin kendisine taktığı "hasta adam" lakabının yanında tabir yerinde ise hiçbir büyük devletin desteğini alamayan "yalnız adam" olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı'ya karşı korumacı bir tutum içerisinde olan İngiltere bu gelişmeden sonra artık bölgede daha aktif rol oynamak adına Osmanlı Devleti'ne karşı politikasını değiştirmiştir ve hatta Bulgaristan'ı kontrolü altına alabilmek için ciddi seviyede politikalar üretmiştir. (Okur, 2012, s.185) Ancak bilhassa 9-10 Haziran 1908 tarihlerinde İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval Görüşmesi sonrasında İngiltere bu konudaki net tutumunu daha açık biçimde ortaya koymuştur (Rohde, 1932, s. 36). İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politika değişikliği ise esasen genel dış politikasının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 1880'li yıllara kadar dış politikada "görkemli tecrit" olarak adlandırılan yaklaşımı benimseyen İngiltere'de yalnızca "milli menfaatler" önceliklendirilirken (Fowler, 1967, s.1), İtalya (1870) ve Almanya (1871)'nin siyasi birliklerini tamamlayarak Avrupa güç dengesini değiştirmesi (Işık, 2011, s. 58) İngiltere'yi dış politikasını uluslararası anlaşma ve bağdaşmalar üzerine kurmaya yöneltmiştir (Mckenzie, 1966, s.211-218). Sonuç olarak İngiltere 1880 sonrasındaki eylemlerinde müttefikleri Fransa ve Rusya ile beraber hareket etme durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda sahip olduğu askeri, siyasi ve ekonomik güç ile dünya siyasetine yön veren İngiltere'nin Balkan Savaşları sırasında hangi gelişmeler karşısında nasıl bir tutum takındığı arşiv belgelerine dayalı olarak yanıtlanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı Balkan Savaşları sırasındaki gelişmelerin İngiliz arşiv belgelerine nasıl yansıtıldığının ve hangi temalar etrafında toplandığının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda gizli olarak tasnif edilmiş İngiliz belgeleri incelenmiş ve elde edilen bulgular anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde sunulmuştur. Bu süreçte iki farklı veri kaynağından faydalanılmıştır. Bunlar; İngiliz

Dışişleri Ofisindeki diplomatlar ile farklı ülkelerde görev yapan üst düzey İngiliz bürokratları arasında gerçekleşen telgraf yazışmaları (Foreign Office Belgeleri) ve savaş sırasında Osmanlı karasularında farklı limanlarda seyreden İngiliz gemilerindeki yetkililer ile İngiliz Amiralliği arasında gerçekleşen telgraf yazışmalarıdır (Admiralty Office Belgeleri). Çalışma kapsamında Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği 1912-1913 yılları öncesindeki süreç ile doğrudan ve dolaylı yönden ilişkili gizli nitelikteki belgelere birinci elden erişilmiştir. Esasen literatürde bu belgelerden bir kısmının çevirilerine rastlanmakla birlikte (Ulubelen, 2009; Uğurlu, 2005) bu araştırmanın orijinalitesi ilgili dönem İngiliz arşiv belgeleri arasından daha çeşitli ve fazla sayıda veri kaynağına ulaşılıp, bu kaynakları titiz bir incelemeye tabi tutması ve birinci elden yapılan İngilizce-Türkçe çeviriler üzerinden analiz, sentez ve değerlendirme süreçleri işletilerek dönemin süper gücü İngiltere'nin Balkan coğrafyasındaki gelişmelere yönelik bağlamsal ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel bakış açısını ortaya koymaya imkân vermesidir. Dolayısıyla bu araştırmanın birincil kaynakların Türkçe'ye kazandırılması yanında bu kaynaklar üzerinden bir anlam ve sonuç üretmesi bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

Bulgular

Yapılan analizler neticesinde İngiliz arşiv belgelerinde Balkan Savaşındaki gelişmelerden en çok Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik'in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri hakkında yazışmalara rastlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak bu gelişmelerle ilgili yazışmalar ortaya koyulduktan sonra bunların dışında göze çarpan olaylar detaylandırılacaktır.

1 Kasım'da Sofya'dan gelen haberler durumun vahametini gözler önüne sermekteydi. Buna göre İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, "*Sofya'dan aldığım haberler doğrultusunda Bulgarların ilerleyişlerine devam ettiği ve Türklere Çatalca hattında bile kendilerini toplama olanağı verilmediği*"ni aktarmaktaydı (British Documents on The Origins of The War, Bundan sonra bu eser için B.D. kısaltması kullanılacaktır, Cilt IX, No. 92). Osmanlı payitahtını Bulgar istilası tehlikesine düşüren bu gelişme karşısında İngilizlerin odak noktası İstanbul'da meydana gelmesi olası bir galeyana durumunda burada yaşamakta olan Hristiyanlardı. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther 4 Kasım 1912'de Grey'e şunları aktarmaktaydı (B.D., Cilt IX, No. 126):

"Bulgarlar Çatalca'da hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Nazım Paşa'nın ordusu bozuldu. Padişah ve hükümeti Bursa'ya kaçmak istiyor. ... Bulgarlar tüm şehri yakabilir, Türkler de bütün Hristiyanları kesebilir. Pera'daki büyükelçilikleri ve Hristiyanları korumak için şehirdeki askerlere emir verildi. Tam bir anarşi havası var."

Amirallik Başika Körfezine bir gemi göndermeye karar verdi ve yabancı misyonlar geriye çekilmekte olan aç ve fanatik askeri birliklerin olası istilasına karşı korunmak için Babıali'ye başvurdu (B.D.,Cilt IX, No. 561). Çünkü Osmanlı ordusunun bütüncül çöküşü karşısında İngiliz diplomatları tarafından "*İstanbul'un tarafından eli kulağında işgali*" öngörülmekteydi (B.D.,Cilt IX, No. 579). İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther'ın 7 Kasım 1912 tarihli gönderisi Osmanlı Dışişleri Bakanı'nın Büyük Devletlerin Elçilerine yaptığı açıklamayı konu almaktaydı. Yapılan açıklama şu şekilde idi (B.D.,Cilt IX, No. 147):

"Osmanlı Devleti Çatalca hattını sonuna kadar korumaya kararlıdır. Zafer ümit ediyoruz ancak aksi de mümkündür ki bu durumda Bulgar orduları şehrin kapılarına dayanacak ve Bulgar Kralı muzaffer ordularının başında şehre girecektir. ... Halifeliliğin merkezi olan İstanbul'da 650 bin Müslüman ve 350 bin Hristiyan yaşamaktadır. Hükümet bütün azınlıkları korumaya kararlıdır ancak Bulgarların şehre girmesi durumunda olacaklar önceden kestirilemez. Padişah sarayda kalacak ve gerekirse görevi başında ölecektir."

Mektubun son paragrafında Lowther "*Alman meslektaşları haricinde hiçbir meslektaşının Türklerin Çatalca hattını savunabileceklerine inanmadığını*" eklemiştir. Anlaşılacağı üzere durum başkenti işgal tehlikesi altında olan Osmanlı Devleti açısından oldukça kritikti. Nitekim Balkan Devletlerinin yayınladıkları bildiriye konu edinen 5 Kasım 1912 tarihli gizli bir belge de Balkan devletlerinin savaş meydanındaki üstün konumunu doğrular niteliktedir (B.D., Cilt IX, No. 131):

*"Balkan devletlerinin galibiyetiyle Türklerin Avrupa'daki egemenliği sona ermiştir.
Sınırlar daha sonra belirlenecektir.
Balkan devletleri bu coğrafyaya derhal barış getireceklerdir.
Dört hükümet aralarında detayları görüşecektir."*

İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire 17 Kasım 1912'de "*Öğleden önce ağır silahların ateşlendiğini, Türk hattı dışından 2 Amerikan subayı Barbaros'un solundaki Bulgar'ı topla dövdüğünü ve kara bataryalarının nişan aldığını rapor etti.*"(Admiralty Office, Bundan sonra bu fonun belgeleri için A.D.M. kısaltması kullanılacaktır, 596/824) Aynı belgede akşamki durum şöyle açıklanmakta idi. *Akşamleyin Çatalca hattında Türkler mevkilerini korurken her iki tarafında ilerlemekten yoksun olduğu bir yenişememe durumu olduğu rapor edildi. Bunun dışında kentte her şey sakin. Gün boyunca batı yönünden pek çok ateş sesi duyuldu*(A.D.M.,596/824).

26 Kasım 1912 tarihinde Çatalca hattındaki gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nicolson şöyle değerlendirmekteydi (B.D., Cilt IX, No. 286):

*“Bulgarlar Çatalca hattını geçip İstanbul’a varamayacaklar.
Bir hafta öncesinde kadar ümitsiz ve teslim olmayı tercih eden
Türkler kendilerini toparladılar ve yeni bir cesaret kazandılar.”*

Bulgarların İstanbul’a karşı yürüyüşü nedeniyle çığına dönen Ruslar derhal İstanbul’a yönelik saldırıları durdurmaları için Bulgarlara nota verdiler ve Bulgarları uyarmak için diğer büyük güçlerle birlikte İstanbul’a donanma yollamak istediler (B.D., Cilt IX, No. 98). Aynı gizli belgeden anlaşılacağı üzere bu dönemde Ruslar *“İstanbul’un Türklere kalması aksi halde Ruslara geçmesi gerektiğini”* düşünmekteydiler (B.D., Cilt IX, No. 98). Diğer bir ifadeyle Ruslar, Osmanlı’nın dağılması durumunda İstanbul ve Boğazları kendi payları olarak görmektedirler.

Bir başka kriz de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında yaşanmaktaydı. İki ülke arasındaki gerilim kaynakları Belgrad’daki İngiliz Büyükelçisi Paget’in gönderisinde sıralanmaktaydı (B.D., Cilt IX, 176). Buna göre Avusturya’nın istekleri aşağıdaki gibiydi:

1. Arnavutluk’taki Sırlar çekilmelidir. Sırbistan Arnavutluk’un hiçbir bölümüne sahip olamaz.
2. Avusturya ve İtalya da dâhil bütün devletler Arnavutluk’tan ellerini çekmelidirler.
3. Sırbistan Arnavutluk’u yönetemez. Bu ilerde büyük karışıklıklara neden olacaktır.
4. Sırbistan Rusların etkisinde kalarak Adriyatik’te bir liman istemekte ancak bu Avusturya için tehlikelidir.
5. Savaş sırasında Avusturya Sırbistan’a tam bir dostluk göstermiştir ancak Sırbistan’ın şimdiki hareketleri menfaatlerimize aykırıdır.
6. Sırbistan’ın Adriyatik kıyısında bir limana gereksinimi yoktur. Ancak isterse Selanik’i ya da Ege’de başka bir limanı alabilir.

Buna karşı Sırbistan’ın cevabı aynı gizli belgede özetle; *“Sırbistan’ın Türkiye ile savaşta olduğu, Arnavutluk’ta aldıkları yerleri koruyacakları, Sırbistan’ın Rusya’nın etkisinde olmadığı ve savaşta kaybettikleri can ve paranın meyvelerini toplamak istedikleri”* şeklinde sıralanmıştı (B.D., Cilt IX, 176). Balkan Savaşı’nın ilerleyen aylarında Çatalca hattındaki yenişememe durumu devam ettikçe İngilizlerin bölgeye ilgisi de devam etmiştir. 1 Nisan 1913 tarihli bir belgede İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Paris’teki İngiliz Büyükelçisi Bertie’ye şunları yazdı (B.D., Cilt IX , No. 783):

“M. Cambon Rusların Bulgarları barışa zorladığını söyledi ancak Bulgarlar düşmanlıklarını sona erdirmediler. Bulgar Kralı İstanbul’a girmek istiyor. Bulgarlar Çatalca hattını geçerse Ruslar Hristiyanları korumak için İstanbul’a donanma yollayabilir ki bu durumda İngiltere ve Fransa da harekete geçmelidir. M. Cambon Bulgarlar İstanbul’a girerse Avrupa Kongresi toplanması gerektiğini düşünüyor.”

Birkaç gün sonrasındaki Grey ile Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi Buchanon arasındaki başka bir yazışmada (B.D., Cilt IX, No. 807) "*Bulgarların Çatalca hattına hücum etmek üzere oldukları ve İstanbul'un işgali durumunda Rusların İstanbul'a donanma yollayacakları*" bilgisi teyit edilmişti. Bununla birlikte 19 Nisan 1913 tarihli diğer bir gönderide "*Osmanlı Devleti'nin vaziyetin ne derece korkunç olduğunun farkında oldukları*" aktarılmaktaydı (B.D., Cilt IX, No. 864). Aynı belgede "*Bulgarların Ruslar karşı koyduğu halde İstanbul ve Boğazları elde etmeye çalışmasından hareketle Türklerin Bulgarların barış yapıldıktan sonra tekrar saldırmabileceklerinden çekindikleri*" de dile getirilmekteydi.

Anlaşılabacağı üzere Çatalca hattına İngiliz ilgisi İstanbul ve Boğazların geleceği ile ilgili olup, kısmen de bölgede yaşayan Hristiyan halkın güvenliği düşüncesine dayanmaktaydı. Öncesinde Çatalca hattında geriye çekilmekte olan aç ve fanatik askeri birliklerin olası istilasına karşı Hristiyan halkı korunmak için Babıali'ye başvurmuş ve İstanbul'a askeri birlik çıkarmaya planlamışlardı.

Balkan Savaşları sırasında İngiliz gizli belgelerinde öne çıkan bir diğer gelişme ise Selanik'in müttefik kuvvetlerce işgal edilmesi ve sonrasında bu coğrafyaya sahip olmak için Bulgar ve Yunanlılar arasında gerçekleşen güç mücadelesiydi. Selanik'in müttefik kuvvetlerce işgalinden önce Selanik'teki İngiliz Büyükelçisi Lamb, 1 Kasım 1912'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther'a Selanik limanında Türk ve Yunan deniz kuvvetleri arasında yaşanan angajman sonrasında "*Feth-i Bülend*" isimli Türk gambotunun batırılması olayını aktarmaktaydı (A.D.M., 48283/946). Buna göre saat 23.30 sularında bir Yunan hücumbotu veya destroyerinin körfeze girdiği ve liman dalgakıranında demir atmış vaziyetteki "*Feth-i Bülend*" isimli Türk zırhlı gambotunu torpil ile tahrip ettiği aktarılmaktaydı. Eldeki bulgulara göre 3 torpil ateşlendiği, övgü ile söz edilen mütecavizin tam hız Karaburun'daki istihkâmlara çarptığı ve açık denize geri döndüğü de bildirilmekteydi. Ayrıca olayın meydana getirdiği infial ve sonrasında yaşananlara ilişkin bir takım duyumlar da betimlenmekteydi. Ayrıca girişimin daha çok psikolojik etkileri olduğu şöyle vurgulanmaktaydı:

"Feth-i Bülend" 1870'te inşa edilmiş ancak 1906'da Alsando tersanesi tarafından restore edilmiş eski bir zırhlı sahil güvenlik aracıydı. Türk-İtalyan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Büyük Burun savunmasını güçlendirmek için silahları söküldü, pratik olarak o zamandan beri demir atmış ve savaş amacıyla tamamen kullanılamaz durumdaydı. Pratik olarak bir demir yığını batırmak için etkili bir unsur risk etmek kendini boş yere tehlikeye atan bir hareket olarak görünmektedir ancak elbette ki büyük bir cesaret örneğidir ve Türk birliklerinin paramparça olan morali üzerinde daha yıkıcı etki yapacağına şüphe yoktur."

Selanik'teki İngiliz Büyükelçisi Lamb'in de aktardığı üzere savaş amacıyla kullanılamayacak durumdaki bir Türk gambotunun Yunan destroyer tarafından

batırılması işgal güçleri için önemli bir moral motivasyon kaynağı teşkil etmiş ve Selanik'in savunulabilir olduğuna yönelik eğer kaldıysa ufak tefek umutları da beraberinde götürmüştü. Bu gizli belge her an işgal bekleyen Selanik halkının da çaresiz bekleyişini betimlemektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin limandaki bir destroyerini korumaktan dahi aciz olması Selanik'teki Büyük Güçlerin kendi temsilcilerini ve Hristiyan halkı korumak için harekete geçirmişti. Bu doğrultuda Selanik'teki Good Hope Gemisi 8 Kasım 1912'de Selanik'te konsoloslukların korunması ve mültecilerin gemiye bindirilmesine ilişkin aşağıdaki emirleri bildirdi (A.D.M.,553/824):

“Konsolosluğun yardım sinyali yatay biçimde ateşlenmiş kırmızı ışık olacak. Bu sinyal ilgili milletin gemisinden aynı ışıkla cevaplanacak. Konsolosluk muhafızları karaya çıktığında Ana İskele Muhafızları takip edecek ve botlar mülteciler için kıyıda hazır bulundurulacak.

Beyaz Kule ve Olimpos Sarayı arasındaki iskele toplam 500 muhafız tarafından tutulacak (150 Avusturyalı, 200 İngiliz/denizci, 150 İtalyan) her milletin muhafızlarının gücüne göre 3 bölüme ayrılacaklar.

Majestelerinin gemisi Zealandia'nın kaptanı Kaptan Sheppard genel sorumlu olacak.

Tüm botlar kordondan geçişine izin verilen mültecileri gemiye bindirmek üzere iskele adımlarının yanı başında olacak.

Hiçbir suretle kordon kasabaya kadar ilerletilmeyecek, onun görevi yalnızca barışçıl Avrupa toplumunun güvenli bir şekilde gemiye bindirilmesini sağlamaktır.

Mülteciler Avusturya Lloyd gemisine ve eğer gerek olursa dolması haline Fuad'a götürülecek.

Avusturya Lloyd gemisi ile iletişim kurmak için aşağıdaki sinyaller S.K.M.S. kaptanı “K u K Maria Theresa” düzenlenmiştir:

Gemiye Gündüz C.R. ve Gece 5 kırmızı ışık – Botları kıyıya gönder demektir

Gemiden Gündüz D.S. ve Gece 2 beyaz alev – Lütfen yardım edin demektir

Halk ile ateş açmadan baş edilmesi beklenmektedir ki buna yalnızca aşırı gereklilik halinde başvurulmalıdır.

Gerektiğinde K u K Maria Theresa ve Medea iskeleye arama ışıkları yerleştireceklerdir.”

Beklenen oldu ve Selanik düştü. Ancak yukarıdaki hazırlıklara gerek kalmadı çünkü Türkler kenti savaş yapmaksızın teslim etmişlerdi. Selanik'teki Good Hope Gemisi 11 Kasım 1912'de Selanik kentinin Yunan ordusu tarafından işgal edildiğine dair resmi bir bildirim (A.D.M.,550/824) gönderdi. Konuya ilişkin detaylar ise farklı bir gizli belgede şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M.,553/824):

“8 Kasım da öğleden sonra Yunan kuvvetleri kasabada ilerlemeye başladığında, Hasan Tahsin Paşanın komuta ettiği Türk kuvvetleri teslim oldu. Kasabanın Yunan ordusu tarafından işgaline ilişkin resmi duyurunun kopyası bu ayın 11indeki

Akdeniz Mektubu No550/824te gönderildi. Bazı Yunan birlikleri kasabaya 9 Kasım'da geldi, Sparta Düğü 10 Kasım'da geldi ve Yunan ordusu kasabada ve çevresinde kamp kurdu.”

Aynı belgede işgal sonrası Türk askerlerinin aç, silahsızlandırılmış ve demoralize oldukları ve subayları tarafından yüzüstü bırakıldıkları aktarılmaktaydı. Selanik'teki Yunanlılar ve Bulgarlar hakkında ise şu bilgiler sunulmaktaydı (A.D.M.,553/824).

“Prens Hazretleri Boris 5.000 Bulgar askeriyle birlikte 11 Kasım'da Selanik'e geldi, 30.000 askerli Bulgar ordusu birkaç mil dışarıda kamp kurdu. Bazı Sırp birlikleri de geldi ama sayıları hakkında tahmin yürütemiyorum. Kasabadaki Yunan askerinin 20.000 civarında kamp halindeki ise 40.000 civarında olduğu söyleniyor. Yunanların kenti Bulgarlar gelmeden işgal etmeleri dolayısıyla Bulgarların hoşnut olmadığı bilgisini aldım. İki millet arasında sıra ve kademe konularında kayda değer düşmanlık bulunmakta bu nedenle ciddi kargaşalar olası görünmekte.”

Selanik'teki bir başka İngiliz gemisi Medea daha detaylı bir bilgi sunmak amacıyla 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik'teki genel durumu rapor etmekteydi (A.D.M.,596/824): Buna göre kentin orijinal nüfusunun kabaca 150.000 olduğu ve buna50.000 iç göçmen, 25.000 kişilik Yunanistan'a teslim olan Türk birlikleri, 45.000 kişilik Yunan ordusu ve 40.000 kişilik Bulgar ordusunun eklendiği bildirilmekteydi. Tüm ikamet edenlere başta barınma ve yiyecek sağlandığı ancak durumun hızla bozulduğu ve ayrıca sağlık koşullarının oldukça vahim olduğu aktarılmaktaydı. Bu kapsamda yapılan yardım faaliyetleri ve Türk mahkûmların durumu açıklandıktan sonra Yunan ve Bulgar ordularına ilişkin detaylar da sunulmaktaydı. Ayrıca hastane kapasiteleri ve hastalıklar hakkında da bilgiler verilmekteydi. Ancak aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere kentte bulunan insanların hijyen alışkanlıklarının mevcut sorunları büyüttüğü müşahede edilmektedir:

“Sağlık ve hijyen koşulları, kentte savaştan önceki sağlık durumu bir doğu kentine göre oldukça iyiydi, iyi su tedariki ile birlikte koya tahliye edilen kanalizasyon sistemi vardı. Ekstra 60.000 insan gelmesinden sonra koşullar hızla kötüye gitti. Ne askerlerin ne göçmenlerin hijyen konusunda bir fikri var. Türk mahkûm kampında tuvalet alanı bile yok ve kentte pek çok arka sokak büyük oranda tuvalet olarak kullanılıyor. Bulgar askerlerinin güvensiz olarak bilinen kentin dışındaki dar kuyulardan su içtiği rapor edildi.”

İngiliz gemisi Medea'nın oldukça kapsamlı raporundan da anlaşılacağı üzere aşırı kalabalık hale gelen Selanik'te barınma, yiyecek ve ısınma gibi temel ihtiyaçlar dahi problem haline gelmişti. Bu noktada mülteci konumuna düşen

Müslümanların büyük bir perişanlık yaşadığı anlaşılma ile birlikte hijyen koşulları ve tıbbi hizmetlerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla işgalin ilk günlerinde Selanik oldukça büyük sorunlar ile karşı karşıyaydı. 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea'nın gönderdiği gizli belgede ise Selanik'teki son durum şöyle rapor edilmişti (A.D.M.,650/824):

“... Kent hala çok kalabalık. Sayıları 40.000i bulan göçmenler temel endişe kaynağı ve bu sorunla yalnızca son birkaç gündür ilgilenilmekte. Uluslararası mültecilere yardım komitesi Selanik'teki İngiliz Kızılhaç yöneticisi Albay Delma Radcliffe başkanlığında kuruldu ve bu komite iyi iş çıkarmaya başladı. Yardım başvurusu için Londra'ya telgraf çekildi ve çiçek salgınuna yol açmak üzere olan aşırı kalabalıklık tehlikesi ile ilgilenmek üzere adımlar atıldı.”

Müttefik güçler işgal ettikleri Selanik'in savunması için derhal hazırlıklara giriştiler. Nitekim savaş hala devam etmekteydi ve tabiiyle kentte biran önce huzur ve barış ortamı sağlanması gerekmekteydi. Bu kapsamda alınan derhal kentteki mevcut savunma önleminin tespitine girişildi. Konuyla ilişkin 12 Kasım 1912'de Selanik'ten ayrılan gemiye ait aşağıdaki gözlemler iletilmişti (A.D.M.,591/693):

“Anlaşma şartları Türklerin Yunanlılara bırakmadan önce kaledeki silahları kullanılmaz halde teslim etmelerine izin verdiği için Selanik'in yeni sahiplerinin onu korumaya karar vermedirler, tamamen yeni teçhizatlar sağlanmalıdır. Aşağıdaki bilgi sadece tarihi bir ehemmiyete haizdir. ... (bilumum askeri teçhizat)”

Müttefik güçlerce işgal edilen Selanik'in savunması için alınan önlemlere ilişkin bilgi talep eden İngiliz Kraliyet Deniz Harp Akademisi'nin konunun ehemmiyetine binaen ilgili gelişmeleri takip ettiği anlaşılmaktadır (A.D.M., Kraliyet Deniz Harp Akademisi): *“Amirallik harp personeli, harekât daire başkanı Kraliyet deniz harp akademisi yöneticisi vekil amirale iltifatlarını sunar ve Akdeniz başkomutanı tarafından alınan “Selanik savunması notlarına” eşlik eden bilgilerini yönlendirmesini diler. Bu kapsamda notların ve 2 krokinin bu birliğe gönderilmesi talep edilmektedir.”* 13 Kasım 1912 tarihindeki Başika Körfezindeki İngiliz Good Hope Gemisi Selanik'ten Yunanlıların Fransa bayrağına yönelik bir hakaret olayını rapor etmekteydi (A.D.M.,553/824). Buna göre

“Birkaç gün önce Yunan kuvvetleri Selanik'e geldiler ve Türk kılavuz gemilerini havaya uçurmaya karar verdiler. Mevcut bütün yabancı savaş gemileri komuta subayları ile toplantı yapıldı ve kılavuz gemilerinin Fransız bandıralı olması kararlaştırıldı. ... Ancak 11 Kasım'da öğleden sonra 2 Yunan zırhlı nakliyesi Karaburun'da sahneye çıktı. Fransız kruvazörünün kaptanının verdiği emirler doğrultusunda, kılavuz

gemiler bu gemilere kılavuzluk yapmayı reddettiler. ... kılavuz gemi baş tarafından birkaç atış isabet aldı. Geminin başı rüzgâra çevrildi ... Olayı bana aktardıktan sonra Fransız kaptanı Yunan karargâhına gitti ve Fransız bayrağına hakaret için özür talep etti.”

Aynı belgenin ilerleyen sayfalarında sorunun çözümlenmesine ilişkin şu bilgi yer almaktadır: “*Medea’ dan Sparta Dükünün 13 Kasım da Bruix gemisinde saat 08.30 da halka açık özür merasimi yapılacağına söz verdiğini ve aynı zamanda Fransız Bayrağının Yunanlılar tarafından selamlanacağını bildiren bir telgraf aldım.*” Bahsi geçen özür seremonisine ilişkin detaylar ise 14 Kasım 1912 tarihli aşağıdaki gönderide aktarılmaktaydı (A.D.M.,568/824):

“Saat 08.30’ da Arcadia’ nın kaptanı gemiye geldi ve Bruix’ in kış güvertesine doluşan bu uluslararası tarafsızların önünde özür diledi. Tam bir seremonyeydi. Arcadia’ nın kaptanı özür dilemez Kaptan Delage kabul ettiğini bildiren bir konuşma yaptı. O zaman Bruix borazancıları borularını çaldılar ve Arcadia 21 pare top atışıyla Fransız bayrağını selamladı. Bruix de Yunan bayrağına 21 pare top atışıyla karşılık vererek selamladı.”

Konuyla ilgili olarak 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea gelişmeleri toparlamış ve Selanik’teki gemi kılavuzluğu hizmetlerinin Yunanlılar tarafından yürütülmesine ilişkin bilgiler sunmuştu (A.D.M.,596/824):

“Yunanlılar mayın tarlasının ve Karaburun’ daki sinyal istasyonlarının mülkiyetini aldı. Tarafsız savaş gemilerine ekstra bir önlem olarak tüm kılavuzluk Yunanlılar tarafından yapılmaktadır.”

Selanik’ in işgalinden hemen sonra 13 Kasım 1912’ de Selanik’teki Türk cephaneliğinde bir patlama meydana gelmişti. Patlama sonrasında yaşananlara ilişkin Selanik’teki İngiliz Büyükelçisinden elde edilen bilgiler 24 Kasım 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea’ nın gönderisinde şu şekilde aktarılmıştı (A.D.M.,596/824):

“Patlama nedeniyle oluşan ürkütücü infilak Türk kalabalığının Bulgar ve Yunan güçlerinin zorba davranışları ve zalimlikleri ile son noktaya ulaşan sönmüş kinini uyandırmaya hizmet etti ve Yunan askerine ateş açıldı. Hemen cevap verdiler kalabalık kahvehaneler yayılım ateşine tutuldu, bu da tarifi imkânsız bir paniğe neden oldu. Yalnızca yaralananlar süngülerle öldürüldü ve asker tamamen kontrolden çıktı. Tam zayıf henüz bilinmiyor ancak bir İngiliz uzak mesafeden 2 Yunan 17 Türk cesedi tespit etmiş. Bu nedenle kazazedelerin sayısının yukarıdaki rakamlardan çok daha fazla olma ihtimali yüksektir. Patlamanın

sesi Regie des Tabacs in yanındaki dar sokaktan aşağı doğru boşanan atların izdihamına da sebep oldu bu sesi Türk süvarisi zanneden Yunan askerleri öyle korktu ki yaylım ateşi üzerine ateş ettiler.”

Bu satırlardan da net biçimde anlaşılacağı üzere daha birkaç gün öncesinde işgalle birlikte bölgede yaşayan Müslümanlara zulüm ve zorbalıklar başlamış ve artarak devam etmişti. Ayrıca bu tür gelişmeler daha sonra da devam etti. 26 Kasım 1912 tarihli bir gizli gönderide Selanik'teki Türk subayların tutuklanmasına aktarılmaktaydı (A.D.M.,650/824). 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea Selanik'teki tutuklular ile ilgili olarak şunları kaydetmekteydi: “Geçen hafta boyunca Manastır ve Florina'dan binlerce tutuklu geldi, bunlar müsait olan her gemi ile Yunanistan'a gönderiliyor. 25 Kasımda 500 Türk subayı ve bir kısım sivil aniden Yunan otoritelerince tutuklandı ve Pireye gönderildi. Türklerin kapitülasyon şartlarına sadık kalmadıkları görülmektedir ve Türk askerleri kenti terk etme hakkı elde etmek için göçmen kılığına girmektedir. Bazı Türk subayları fiilen Çatalca'ya gitmişler ve savaşan hatta katılmışlar.”(A.D.M.,650/824) Türk subaylarının tutuklanmasını bildirdikten hemen sonra Türkler için suçlayıcı iddialar ortaya atan bu satırların Yunan zulümlerini rasyonelleştirme çabasında olduğu ifade edilebilir. Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 18 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Selanik'teki mülteciler ilgili durum şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M.,724/821):

“İngiliz Kızılhaç Örgütü yarın veya öbür gün boyunca Florina civarından ayrılacak, ancak Albay Radcliffe şuan yaklaşık 8.000 kişi bulunan mülteci kampını yönetmek için kısa süre içinde dönecek. Mültecilerin bazılarını ve iyileşen tutukluları yakın zamanda Anadolu'ya gemiyle göndermeyi öneriyorum.”

Görülebileceği üzere kısa süre içinde 8.000 kişiye çıkan Selanik'teki mülteci kampındaki nüfus yönetilemez bir büyüklüğe ulaşmıştı. Bu doğrultuda çeşitli çözüm önerileri üretilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak müteessir hadiseler yalnızca Selanik'te değil farklı yerlerde de zuhur etmekteydi. Selanik'teki İngiliz gemisi Medea 6 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Dedeoğaç'taki Müslümanların tutuklanmasına ilişkin şu bilgileri aktarmaktaydı (A.D.M.,650/824):

“Dedeoğaç= Fransız gemisi Jurien de la Graviere 25 Kasımda Dedeoğaç'a gitti ve kaptanı beni telgrafla kentte yaklaşık 300ünü katlettikten sonra tüm Müslümanları tutuklayan komitelerin (düzensiz çeteler) terör estirdiği konusunda bilgilendirdi. Bunu asla onaylamıyorum.”

26Aralık 1912 tarihli bir başka gönderide de savaş sırasında Trakya'da Bulgar çetelerinin yürüttüğü zalimane faaliyetleri konu alınmaktaydı (A.D.M., 89):

“Keşan'ın kuzeyinin işgalinden sonra Bulgar memurları Noasulman (iyi okunmuyor) köylülerinin kalmalarını, tarlalarını

sürmelerini istedi hatta çiftlikleri komitacılarından korumak için askerlerini bıraktı. Ancak sonrakiler yağmalanmış buldukları her köyü yaktı. Fahri Paşa bu müessif olaylardan ötürü özürlerini ilettiler ve çeteleri kontrol etme gücü olmadığını ekledi.”

Mektubun sonunda Türk birliklerinin adaleti hakkında “*tek bir şikâyet dahi duyulmadığının*” altı bilhassa çizilmişti. Anlaşılacağı üzere savaşta karşı karşıya olan Yunanlılar, Bulgarlar ve Türklerin adalet anlayışları oldukça farklı idi. Bu doğrultuda Türkler yalnızca savaş meydanında dövüşürken, Bulgar ve Yunanlılar korunmasız sivil halka zulüm etmekten geri kalmamışlardı. Ancak ne yazık ki Bulgar ve Yunanlıların bu tutumları Büyük Güçlerce görmezden gelinmiştir. Nitekim Carnegie Vakfı tarafından Washington’da 1914’te basılan Balkan Savaşlarının nedenlerini ve bu süreçte yaşananları araştırmak için kurulan uluslararası komisyon raporu da Balkan Savaşları zarfında Türk ve Müslüman halka yönelik sistemli katliamları detaylı bir biçimde ortaya koymuştur (Carnegie Endowment, 1914).İngiltere ise savaş boyunca aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Müslüman halka karşı işlenen bir dizi şiddet eylemini kabul ederken ısrarla müdahale etmeyi reddetmiş ve politikalarını değiştirmemişlerdir (B.D.,Cilt IX, No. 1009):

“Galip geldiklerinden itibaren müttefiklerin tutumu Türklere her şeyi yapabilecek kadar kötüydü. ... kimse onları denetlemek veya her türlü sempatinin boşa harcanacağı bu insanların gerçek (metinde aynen) yüzünü Avrupa’ya göstermek için bir şey yapmazsa pişman olunacaktır.”

Bilindiği üzere Selanik’in işgali sonrası Yunan ve Bulgar kuvvetleri bu kentte konuşlanmış ve bu bölgeye sahip olmak amacıyla aralarında bir rekabet hâsıl olmuştu. Bu rekabetten mütevellit Selanik’te gergin bir bekleyiş söz konusu idi. Tansiyonun yükseldiği bu kritik döneme ilişkin notlar 14 Kasım 1912 tarihli Başika Körfezindeki İngiliz Good Hope Gemisinin gönderisine yansımıştı (A.D.M.,568/824):

“Selanik’teki dün geceki durum savaş başladığından bu yana her zamankinden daha tehditkârdı. Selanik’te mevcut Bulgar birlikleri Yunanlılarınkine eşit sayıda ve Selanik’in mülkiyetinin hangi ülkeye verileceğine ilişkin nihai düzenlemelere kısa zaman içinde karar verilmezse Bulgar ve Yunanlar arasında çatışma kuvvetle muhtemel görünmektedir.”

17 Kasım 1912 tarihli diğer bir gizli belgede de Selanik’teki Yunan ve Bulgarlar arasındaki mevcut gerginlik konu edinilmekteydi (A.D.M., 568/824). 6 Aralık 1912 tarihinde Selanik’teki İngiliz gemisi Medea’nın gönderdiği gizli belgede de Selanik’te Yunan ve Bulgar arasındaki gerginliğin hayata geçtiği anlar şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M., 650/824):

“5 Aralık 1912 Tartışmalı Serez demiryolu sorunu bugün daha ileri bir anlaşmazlığa neden oldu. Yunanlılar demiryolu istasyonunu kontrol ettikleri Selanik'ten 14 km hattı zapt ettiler. Daha büyük bir Bulgar gücü oraya vardı ve Yunanlıları zorla trene soktu ve Selanik'e gönderdi. Daha sonra Yunan otoriteler mevkii geri almak için daha büyük bir birliği trene bindirdi. ... Yunan ve Bulgar orduları arasında bu anlaşmazlık ve kıskançlık gereksiz derecede çok birliğin Selanik bölgesinde bulundurulmasına neden olmaktadır.”

Selanik'te “çiçek hastalığının yaygın olduğunu” bildiren Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 18 Aralık 1912 tarihli gönderisinde Selanik'teki Yunanlılar ve Bulgarlar arasındaki durum şöyle aktarılmaktaydı (A.D.M., 724/821):

“Kıyıda ki Yunanlılar ve Bulgarlar tarafından kontrol mevcut durum büyük oranda aynı. Aralarında bazı küçük nahoşluklar yaşanırken ciddi bir şey olmadı.”

Selanik'teki İngiliz gemisi Yarmouth'un 26 Aralık 1912 tarihli Gidişat Raporunda Selanik'te Bulgar ve Yunan krallarının görüşmesi aktarılmaktaydı (A.D.M.,9/824):*“Selanik'teki duruma ilişkin olarak Bulgar Çarı Ferdinand'ın bu ayın 18inde kenti ziyaret ettiğini ve 20sinde tekrar ayrıldığını rapor ederim. Ziyareti esnasında Yunan Kralı ile görüştü.”*6 Aralık 1912 tarihinde Selanik'teki İngiliz gemisi Medea'nın gönderdiği gizli belgede Yunan ve Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri hakkında şu bildirimde bulunulmaktaydı (A.D.M.,650/824):*“27 Kasımda 17 Yunan nakliyesindeki 12000 Bulgar birliği Selanik'ten Dedeğaç'a gitti. 2-3 Aralıkta 12000 Yunan birliği 17 nakliyede Prevezeye gitti. Her ikisi de Yunan silahlı nakliyeleri ile gitti. Yavaş ve yanlış yürütülen yükleme işlemine ilişkin rapor edilecek bir şey yok, nakliyeler iskelelerin yanı başına yerleştirildi.”*11 Aralık 1912 tarihinde Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri hakkında Yunan gazetesi haberini bir gizli belge ekinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ileten Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Elliot konuyla ilgili olarak şunları kaydetmekteydi (A.D.M.,52909/197):

“Bulgar birliklerinin Selanik'ten taşınması ve Dedeğaç'a nakledilmeleri övgüye değer bir performans benzemektedir. ... Basında çok fazla yer almamasına rağmen Selanik'ten gemiye bindirilen Yunan birliğinin operasyonların daha şiddetle artacağına şüphe olmayan Epir'e nakledildiği anlaşılıyor.”

Konjonktürel olarak kurulan Balkan İttifakı kendi içerisinde çeşitli sorunlara gebe ydi. Bu sorun alanlarından biri olan Selanik için Atina'daki İngiliz büyükelçisi Elliot İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 9 Aralık 1912'de şunları kaydetmekteydi (B.D., Cilt IX , No. 362):*“Yunan Başbakanı Venizelos'a Türkiye'nin parçalanması konusunda müttefikler arasında uzlaşma olup olmadığını*

sordum. Bulgarların Edirne'den vazgeçecekleri söylentileri dolaşmakta ki o zaman Selanik önemli bir sorun haline gelecektir. Venizelos Bulgarlardan kuşkulandığını ifade etti." Selanik'in geleceği hakkında İngiliz tutumu ise İngilizlerin Atina Büyükelçisi Elliot'un 24 Aralık 1912 tarihinde Grey'e gönderdiği mektubun satır aralarında gizlidir (A.D.M., 212/55044):

"Aynı düşünce beni Yunanistan'ın Selanik'i alması yönünde nüfuzunuzu kullanmanız için rica etmeye sevk ediyor ki bu durumda Bulgarların ciddi itirazları ile karşı karşıya kalınması muhtemeldir. Yunanlılar lehine olan görüş askeri birlikleri tarafından ele geçirilen yerlerin halklarına karşı daha iyi muamelelerindeki farklılıktır."

Balkan Savaşları sırasında İngiliz gizli belgelerinde öne çıkan bir diğer gelişme ise Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri idi. Elbette bu mücadele düşman kuvvetlerin denizlerde birbirlerine üstünlük kurması amacıyla yapılmaktaydı. Nitekim Osmanlı donanmasının denizlerde üstünlüğe sahip olamamasından ötürü deniz yoluyla Rumeli'deki savaş alanlarına askeri birlik ve mühimmat sevkiyatı yapamamasının savaşın gidişatını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Bu doğrultuda Ege Denizi'nde ve bilhassa Çanakkale Boğazı civarında gerçekleşen bir takım deniz angajmanlarına ilişkin bilgilerin İngiliz gizli belgelerinde kendine yer bulduğu görülmüştür. Bu kapsamda angajmanlar hakkındaki anlatılar ve basına yansımaları ele alınmıştır. Öncelikli olarak İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire 14 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı'nın girişinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen deniz angajmanını şöyle aktarmaktaydı (A.D.M.,???okunamıyor/824):

"Türk filosu hattın ilerisindeki 2 destroyer dışında diğerleri arka tarafta olacak şekilde Barbaros, Turgut, Mesudiye, Mecidiye, 4 veya 6 destroyer düzende idi, menzile girdiklerinde baş ve iç kısımlarını düşmandan uzakta tuttular. Yunan filosu Averoff, Psara, Spetsai, Hydra ve 6 destroyer sırasındaydı. Bütün Türk gemilerinin ateşi Averoff'un üzerinde yoğunlaştı ve kısa bir süre içerisinde üst güvertesinden kara yoğun dumanlar yükselmeye başladı ... Daha sonra Türkler Çanakkale Boğazı'na döndüler."

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği 16 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı'nda Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen bir diğer deniz angajmanını aktarmaktaydı (A.D.M.,55379/1105):

"Raporda refakatçi destroyerlerle birlikte 4 Türk gemisinin ayın 16 sında sabah 08.20'de Çanakkale Boğazından ayrıldığı ve Averoff, 3 diğer gemi ve 12 destroyerden oluşan Yunan filosu ile bir buçuk saat çarpıştığı belirtilmektedir. Ateş 3200 ile 7550 metreler arasında gerçekleşti ve bu anlatıya göre Averoff 3-4

kez vuruldu. Bu gemiye verilen hasar tam olarak belirlenemedi ancak öndeki 9.2 ve sancak başı omuzluktaki 7.5lik silahlar susturuldu.”

Başka bir gizli belgede 16 Aralık 1912 tarihli deniz angajmanına ilişkin bilgiler şu şekilde aktarılmaktaydı (A.D.M., No: 23):

“Memdomsley” 16 Aralık’ta sabah saat 7’de Çanakkale Boğazı’nın girişinden içerilere doğru harekete geçti ve kılavuz geminin gelmesini beklerken Seddül Bahir kalesi yakınlarında demir attı. 5 büyük ve 3 küçük gemiden oluşan Yunan filosu boğazın girişinin kuzey tarafından görüldü. ... tam sıralarda Türk filosu ortaya çıktı. Türk filosu kaleden yaklaşık 2 mil düşman filosundan yaklaşık 4 mil uzakta pozisyon aldı. ... Türk filosu pozisyon alır almaz ateş açtı ve Yunanlılar şiddetli bir şekilde karşılık verdiler. Büyük Türk gemilerinden biri geride kaldı ve angajmanda yer almadı. Angajman birkaç Yunan gemisi daha geldiğinde ve Türklerin derhal boğazın içine doğru uzaklaştığı sabah 10.30’a kadar sürdü.”

Bu angajmanla ilgili bilgiler Yunan basınına da yansımıştı. Atina’daki İngiliz Büyükelçisi Elliot 31 Aralık 1912 tarihli gönderisinde bunları konu edinmişti ve Averoff’un üstün hızına dikkat çekmekteydi(A.D.M.,55765/215). Bu angajmanla ilgili bilgiler Yunan basınında olduğu gibi İngiliz basınında da yer almıştı. Ancak basında konuya ilişkin pek çok farklı hikâye yer alması üzerine Yunanistan’daki İngiliz Deniz Misyonu Üyesi ve Yunan Ordusu Deniz Mühimmatları Müfettişi K. Gofton Salmond tarafından Times gazetesinin editörüne olayı açıklayan bir mektup gönderildi (A.D.M., K. Gofton Salmond’dan Times gazetesi editörüne). Bunun üzerine Times gazetesinde 4 Ocak 1913 tarihinde aşağıdaki haber yer almıştı (Times, 4 Ocak 1913):

“Güvenilir bir kaynaktan aldığımız bilgilere göre 16sındaki olay sırasında Yunan amiral gemisinin tek isabeti 7.5lik top ile Barbaros’un ortasından vurması ve haznedar kabinini tahrip etmesidir ancak ciddi bir hasar vermemiştir. Türk filosunun Çanakkale Boğazı sığınağına dönmesi üzerine Yunan topçusunun sebep olduğu herhangi bir hasarı kamuoyuna göstermenin oldukça uygunsuz olacağı düşünülerek delik branda ile kapatıldı ve geminin rengine boyandı. ... Diğer taraftan, kömür ihtiyaçları Türk filosunun denizde herhangi bir süre boyunca üstünlük kurmasını imkânsız hale getirmektedir.”

Çanakkale’deki İngiliz Viskonsüllüğü 18 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı’nda Yunan ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen bir diğer deniz angajmanını detaylandırmaktaydı (A.D.M., 55107/77):

“Türk filosu sabah saat 8’de demir aldı ve ilişikteki haritada belirtilen pozisyonu aldı. Onlar diğer üçüne 20 dakika sonra katılan Tenedos’la birlikte seyreden Averoff’tan gözlemlenebiliyordu. Yunanlılar derhal ateş açtı Barbaros, Turgut Reis ve Mesudiye cevap verdi. Ateş saat 10’dan 11.20’ye kadar sürdü. Bu arada Türklerin boğaz içlerine doğru çekildiğini görmesi üzerine Yunanlılar Seddül Bahir Kalesi ve Türk gemileri arasına girmeye çalıştı.”

23 Aralık 1912 tarihinde Yunan ve Türk kuvvetleri arasında Ege Denizi’nde gerçekleşen bir diğer deniz angajmanı rapor edilmekteydi (A.D.M.,89). İstanbul’dan Malta’ya 22 Aralık 1912’de hareket eden İngiliz gemisi Hampshire 29 Aralık 1912 tarihinde Çanakkale’de konuşlu gemileri sıraladıktan sonra Türk donanmasına ait aşağıdaki bilgileri sunmaktaydı (A.D.M., 6/824):

“Barbaros – Koramiral veya tümamiral bandıralı (Rüzgâr yoktu ve bayrak, bayrak direğinde asılıydı), Turgut, Mesudiye, Mecidiye, 1 gambot (Peik-i Şevket sınıfı), Tiri-Müjgan – Tümamiral bandıralı, 1 gemi – Bezmi Alem sınıfı, 1 hastane gemisi, 1 römorkör, 1 küçük 2 bacalı gambot (muhtemelen son zamanlarda Fransa’da yapılanlardan biri), 1 mayın gemisi, 3 destroyer ve 3 hücumbot.”

Aynı gizli belgede Çanakkale boğazında devriye gezen Yunan gemilerine ilişkin şu ifadeler yer almaktaydı (A.D.M., 6/824):

“Dışarıda 4 Yunan destroyerine 2 hücumbotuna rastladım. Gökçeada ve Bozcaada arasındaki hatta devriye geziyorlardı. Yunan filosundan birini görür müyüm diye Limni’ye doğru dümen tuttum ancak görünürde yoktu, hava çok açıktı ve muhtemelen Çanakkale Boğazı’ndan 25-30 mil açıklarında Yunan gemisi yoktu.”

Yapılan analizler neticesinde Bulgarların Çatalca hattına dayanması, Selanik’in müttefik kuvvetlerince işgali ve Yunanlılar ve Türkler arasındaki deniz mücadeleleri dışında Ege Denizi’ndeki diğer bazı gelişmelerin de aktarıldığı tespit edilmiştir. 23 Kasım 1912 tarihinde Konsül Vekili Hadkinson İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Lowther’a Midilli adasındaki Yunan işgalini ayrıntılarıyla birlikte haber vermekteydi (A.D.M., No: 51711/1011’e ek no: 1):

“Bu ayın 21’inde Perşembe günü şafak ağarmadan önce, “Averof, Hydra, Spetsai, Psara, Nea Tentos, Thyellas, Niki, Aspis, Velos, Terax” ve 14 ve 15 numaralı iki hücumbot adada görüldü ve saat 7 civarında limana demir attı. Amiral Comonduros beyaz bayrakla birlikte bir memurunu Türk yetkililerinin saat 11.00’e kadar karar verip adayı koşulsuz şartsız teslim etmeleri talebiyle konağa yolladı. ... tam saat

12.30'da Yunan askerleri halkın gürültülü naraları arasında şehre çıkarma yapmaya başladılar. ... halk işgale çok sevindi. Yunanlılar iyi niyet göstergesi olarak vali ve başkanın evlerinde kalmalarına izin verdi ve koruma için muhafızlar tahsis etti.

25 Kasım 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e Korfu'dan ulaşan Konsül Raymond Yunan adalarındaki aşağıdaki hareketliliği bildirmekteydi (A.D.M., 50140/1):

"400 ila 500 arasında silahlı Giritli'nin dün gece burayı Vallona yönündeki Yunan gambotlarında terk ettiğini bildirmekten onur duyarım."

26 Kasım 1912 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lowther İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e Sakız adasındaki Yunan işgalini ayrıntılarıyla birlikte bildirmekteydi (A.D.M., 55103/1087):

25 Kasım'da Commodore J. Damianos'un komutasındaki Yunan filosu Delagrammatica (unvanı belirtilmemiş) isimli yetkilinin komutasındaki 4.000 kişiyi taşıyan altı nakliye ile birlikte Sakız'a vardı ve adanın teslim edilmesini talep etti. Türkler'in teslim olmayı reddetmesi üzerine Yunan birlikleri 24 Kasım öğleden sonra gemilerinden çıkan ateşle kaplanan kentin iki mil ötesinde Kantari'ye asker çıkarması gerçekleştirdi. Zayıf bir direnişten sonra mutasarrıf (sivil yönetici) ile birlikte Türk birlikleri (2.500) tepelere doğru geri çekildi ve Yunanlıların yerinden çıkarılması imkânsız olarak gördükleri bir pozisyon tuttular.

5 Aralık 1912 tarihinde İstanbul'daki İngiliz gemisi Hampshire'ın Gidişat Raporunda 5 Aralık 1912 tarihinde Hidiv posta gemisi Tevfikiye gemisinin kaptanının Yunanlar tarafından tutuklanması hakkında detaylar aktarılmaktaydı (A.D.M., 700/824). Belgede Yunanlıların tutuklama nedeni İzmir'den Tevfik'in silah taşıdığı rapor edilmesi olduğu belirtilmekteydi ancak bu yönde bir bulguya ulaşılamadığı aktarılmaktaydı. 27 Aralık 1912 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e ulaşan Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Elliot'un mektubu Atina'da resmi bültenlerden derlenen savaş günlüğünü sunmaktaydı (A.D.M., 55117/209). Bu kapsamda Santi Quaranta'ya çıkarılan 3.000 veya 4.000 askerlik bir seferin Yanya müdafilerinin bir kısmını geri çekmeyi amaçlayan sahte bir saldırı olduğu ve başarıya ulaştığı aktarılmaktaydı. Söz konusu durum gönderide "Yunan birliklerinin batıyla irtibatı kesilen Türk birliklerinin güneyden arkasına kaymayı başardığı" şeklinde ifade edilmekteydi.

Daha çok bölgede bulunan Konsüller ile İngilizlere ait savaş gemilerinden elde edilen bu gelişmeler Yunanlıların sahip oldukları donanma vasıtasıyla Osmanlı'ya karşı bir deniz üstünlüğü kurduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu gelişmelerin İngiliz gizli belgelerinde bilhassa ayrıntıları ile birlikte aktarılmış

olması o dönem dünyanın en büyük donanmasına sahip İngiltere'nin denizlerde meydana gelen değişimlere nasıl tepki verdiğini anlamlandırmak açısından önemlidir. Son olarak bu gelişmelerin Balkan Savaşları sonrasındaki barış görüşmelerinde Ege'deki adalar ile ilgili yürütülen diplomatik girişimlerde büyük öneme sahip olduğu gerçeği de hatırdta bulundurulmalıdır.

SONUÇ

XX. Yüzyılın başlangıcında Avrupa kıtasında gerçekleşen ilk büyük savaş olan Balkan Savaşları tarafların paylaşım mücadelesi olduğu kadar Büyük Güçlerin de güçlerini denemesi gibi bir amaca da hizmet etmekte idi. Balkan Savaşları Türklerin Şark Meselesi hedeflerine istinaden Avrupa topraklarından çıkarılması ile birlikte kimin bu boşluğu dolduracağı sorusunu da beraberinde getiriyordu. İngiltere Devleti'nin böylesine büyük bir sorun karşısında ilgisiz kalması düşünülemezdi ve bunun gereği olarak da bölgede çok aktif olduğunun ispatlanması bu çalışmanın temel amaçlarından birisi olmuştur. Bu doğrultuda 1912-1913 yılları arasında gerçekleşen Balkan Savaşları sırasında İngiltere'nin takındığı tutum ve davranışların ayrıntılı bir şekilde ele alınması dönem hakkında yürütülen tarih çalışmalarında işlenmesi gereken bir unsurdur.

Araştırma sonuçları bölgede gerçekleşen her türlü gelişmenin İngilizlerin sadece konsolosluk veya büyükelçilik makamları tarafından değil İngiliz Donanmasına bağlı gemilerin yetkilileri tarafından da gözlemlenerek ilgili kurullara iletildiğini göstermektedir. Araştırma kapsamında İngiliz askeri yetkililerinin ve sivil diplomatlarının tuttuğu raporlar incelendiğinde ulaşılan nokta XIX. yüzyıla damga vuran büyük emperyal devlet olan İngiltere Devleti'nin 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları sırasında tarih boyunca yönetsel ilişki hiç kurmadığı bu topraklara kayıtsız kalmak bir yana, olabildiğince her ayrıntıyı gözlemleyerek ortaya çıkacak sonuçlar hakkında inisiyatif almaya yönelik çok titiz davrandığını görülmektedir. Raporların içerikleri incelendiğinde üst kurullara verilen bilgilere göre, bölgede bulunan İngiliz yetkililerin sivillerin tahliyesi ve İngiliz can-mal güvenliğinin temini gibi gereklilikler halinde bizzat aktif eylem görevleri yürüttükleri gibi, çatışmalarda tarafların sivillere karşı tutumları, deniz çarpışmalarında tarafların can kaybı ve maddi hasarlarının en ince ayrıntılara kadar iletilmesi İngilizlerin savaşın seyri konusunda son derece aktif gözlemlerde bulunduğunu da ispatlar niteliktedir.

Genel bakış açısını teşkil eden İngiliz hükümetinin bölgede yaşayan İngiliz can ve mal güvenliği öncelikli olmak üzere Hıristiyan halkı korumak için aldığı önlemler, müttefiki olan Fransızların kılavuz gemisine bir Yunan gemisinden ateş edilmesi ile yaşanan sorun karşısında neler yapıldığı; Selanik'in Türk kontrolünden çıktıktan sonra şehirde ortaya çıkan sağlık, açlık, barınma gibi sorunlar karşısında ne tarz önlemler alındığı; Bulgarların ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan sivil halka yönelik zalimane tutumları ve bunun karşısında Türk kuvvetlerinin tam aksi yönde

adil ve merhametli davranışları; son olarak Türk ve Yunan donanmaları arasında gerçekleşen deniz muharebeleri arasında geçen çatışmalar hakkında olabildiğince ayrıntılı bir şekilde sunulan raporlar İngilizlerin devam etmekte olan savaşa olan üst seviyede ilgilerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Admiralty Office, ???(okunamıyor) /824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire, 23.12.12
- A.D.M., 48283/946, Lowther'dan Grey'e,13.11.12 no'lu mektuba ek 1 Konsül Generali Lamb'dan Sir G. Lowther'a 01.11.12.
- A.D.M., 50140/1, Raymond'dan Grey'e, 25.11.12, Gizli
- A.D.M., 52909/197, Elliot'tan Grey'e, 11.12.12, Gizli
- A.D.M., 550/824 No'lu Akdeniz Mektubu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Good Hope, 11.11.12
- A.D.M., 55103/1087, Lowther'dan Grey'e, 27.12.12, Gizli
- A.D.M., 55107/77, İngiliz Viskonsüllüğü Çanakkale Boğazı 18 .12.12
- A.D.M., 55117/209, Elliot'tan Grey'e, 27.12.12,Gizli
- A.D.M., 553/824 No'lu Akdeniz Mektubu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Good Hope, 13.11.12
- A.D.M., 55379/1105,İngiliz Büyükelçiliği, Pera ,24 .12.12
- A.D.M., 55765/215. Elliot'tan Grey'e,31.12.12
- A.D.M., 568/824 No'lu Akdeniz Mektubu Başika Körfezindeki Good Hope, 17.11.12
- A.D.M., 568/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek 1 Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea 14.11.12, No: 64.
- A.D.M., 591/693 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Selanik Savunması Notları, 12.11.12, Gizli
- A.D.M., 596/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire 20.11.12.
- A.D.M., 596/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Selanik'te Durum Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea 24.11.12, No: 65.
- A.D.M., 6/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek 2 Gidişat Raporu, Malta'daki Majestelerinin gemisi Hampshire, 02.01.13

İngilizlerin Bakış Açısından Balkan Savaşları Sırasındaki Gelişmelerin Değerlendirilmesi /
Levent Yıkıcı

- A.D.M., 650/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea, 06 .12. 12.
- A.D.M., 650/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Medea, 06.12.12
- A.D.M., 700/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek İstanbul'daki Majestelerinin gemisi Hampshire Gidişat Raporu, 23 .12. 12, Gizli
- A.D.M., 724/821 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 18.12. 12, No: 1102/0.
- A.D.M., 724/821 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 18.12.12, No: 1102/0.
- A.D.M., 89, İstanbul Konsül Vekili. 26.12.12
- A.D.M., 89, İstanbul'daki Konsül Vekili, 06.01.1913
- A.D.M., 9/824 No'lu Akdeniz Mektubuna Ek Gidişat Raporu Selanik'teki Majestelerinin gemisi Yarmouth, 26 .12.12
- A.D.M., Galatz'daki Konsül Vekilinden Grey'e 27.12.12, No: 23'e ek 1 Konsül Vekili Keyser'den Binbaşı Baldwin'e 21.12.12
- A.D.M., K. Gofton Salmond'dan Times gazetesi editörüne, 02.01.1913
- A.D.M., Kraliyet Deniz Harp Akademisi, 30.12.12
- A.D.M., No: 51711/1011'e ek no: 1 Konsül Vekili Hadkinson'dan Lowther'a 23 .11. 12; Lowther'dan Grey'e, 04.12.12, Gizli
- A.D.M., No. 212/55044, Elliot'tan Grey'e, 24.12.12.
- Baysoy, E. (2011). Modernleşme ve jeopolitik ekseninde doğu sorunu, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2011, Sayı 13, s. 43–72.
- British Documents on the Origins of the War 1898-1914: Gooch, G. P. ve Temperley, H. (2016 Baskısı), Yeni Delhi: Facsimile Publisher, 1967.
- B.D., Cilt IX , 126, s. 93. Lowther'dan Grey'e, 4.11.12.
- B.D., Cilt IX , 362, s. 268, Elliot'tan Grey'e, 09.12.12.
- B.D., Cilt IX , 286, s. 209. Nicolson'dan Bax-Ironside'a , 26.11.12.
- B.D., Cilt IX , 783, s. 636. Grey'den Bertie'ye, 01.04.13
- B.D., Cilt IX , 807, s. 655. Buchanan'dan Grey'e, 05.04.13
- B.D., Cilt IX , 864, s. 103. Bax-Ironside'dan Nicolson'a, . 19.4.13.
- B.D., Cilt IX, 1009, Lowther'dan Grey'e, 29.11.12.

- B.D., Cilt IX, 131, s. 100, Bax Ironside'dan Grey'e, 05.11.12.
- B.D., Cilt IX, 147, s. 111. Lowther'dan Grey'e, 07.11.12.
- B.D., Cilt IX, 176, s. 133.Paget'ten Grey'e, 11.11.12.
- B.D., Cilt IX, 561, Lowther'dan Grey'e, 01.11.12.
- B.D., Cilt IX, 579, s. 93, Lowther'dan Grey'e, 4.11.12.
- B.D., Cilt IX, 98, s. 79.Buchanon'dan Grey'e, 2.11.12.
- B.D., No. 92, s. 75. Grey'den Benckendorff'a, 1.11.12.
- Carnegie Endowment for International Peace Division of Intercourse and Education,
(1914)*Report of the International Commission to Inquire into the Causes and
Conduct of the Balkan Wars*, Yayın No: 4, Washington D. C.
- Cengizer, A. (2014). *Adil Hafızanın Işığında, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve
Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, İstanbul, Doğan Kitap.
- Fowler, R. D. (1967). *British Attitude Toward the Balkan Muddle 1900-1912*,
Teksas Teknoloji Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Hall, R. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913, 1. Dünya Savaşı'nın Provası*. İstanbul:
Homer Kitabevi.
- Işık, Z. (2011). *19.Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri*, Hitit
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, s. 45-61.
- Karal, E. Z.(1977). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi.
- Mckenzie, T. J. (1966). *The foreign policy of Sir Edward Grey: Germany and the
ententes with France and Russia, 1905-1914*, University of Saskatchewan,
Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Saskatchewan, 1966.
- Okur,M. (2012). *The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin
Politikası*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/2, Kış 2012, s.183-197
- Rohde, H. (1932).*Asya İçin Mücadele Şark Meselesi*,(Çev. Nihat), İstanbul, Askeri
Matbaa. Times, 4 Ocak 1913.